

אידיליה על סף הטרגדיה

יוהאן וולפגאנג פון גיתה היה אחד הסופרים הרב־גוונים ביותר בתולדות הספרות. הוא כתב מחזות, רומאנים, סיפורים, אוטוביוגרפיה חלקית, תיאורי מסעות, שירים ליריים, בלדות, שירים אפיים ושירים אידיליים, אפיגראמים, ועוד; בתקופה מסוימת בחייו התמסר למדעי הטבע — אם גם לא באותה הצלחה כמו לספרות; שנים רבות פעל כמדינאי בחצרו של הדוכס קרל אוגוסט בווימאר. ולא זו בלבד, שגיתה ניסה את ידו בענפי יצירה שונים; בכך אין עדיין כל ערובה להצלחה. אלא שכמעט כל צורה ספרותית שגיתה פנה אליה, הפכה תחת ידיו ליצירת מופת בסוגה, דוגמה וסימן דרך לאסכולה שלמה. המחזה "פאוסט"¹ הוא מן המחזות המפורסמים ביותר בתולדות הספרות ובתולדות הבמה; "וילהלם מייסטר"² שימש דוגמה לרומן־ההתפתחות; "גץ פון ברלין־כניגן"³) היה סנדק לשורה אינסופית של מחזות היסטוריים; מיוחדת במינה היתה השפעת הרומאן "ייסורי וורתר הצעיר"⁴. לאחר פרסום הספר שטף גל של התאבדויות בסגנון וורתר את המדינה, וגיתה עצמו נאלץ לצאת בתגובה כנגד השפעתו המזקת של הרומאן. לא רק דפוסי הביטוי הספרותי משתנים אצל גיתה; כבר נכתב ונאמר לא מעט על הדרך מן הרומאנטיציזם הסוער ועד לקלאסיציזם האולימפי אצל הסופר. וכנראה כדי להרגיז את חוקרי הספרות, שיש עמם הגדרות קבועות ושיטות קבועות לכל ספר ולכל תופעה, כתב גיתה את שירת האהבה המזועזעת ביותר שלו בגיל שבעים ושלוש דווקא. ופרט קטן נוסף, אשר חייב באמת להרגיז את כל הסופרים בכל הזמנים — בין גיתה לשילר שררה ידידות־אמת, — וזוהי תעלומה ספרותית בלתי־מפוענחת עד עצם היום הזה.

תומאס מאן אהב להשוות עצמו לגיתה. חולשה זו לא נעלמה מעיניו של ארתור קסטלר, שנתן תיאור בלתי חביב של מאן־בעקבות־גיתה באוטוביוגרפיה שלו. תמיהה היא בעיני, מדוע עדיין לא הקדישו הפסיכוכי־לוגים מחקר מעמיק לרומאן "לוטה בווימר"⁵ של תומאס מאן, שם בולטת במיוחד אידיאת מאן־גיתה. כבודו של תומאס מאן במקומו מונח, אך כשאנו ממשיכים לצעוד בכיוון האנאלוגיה שהוא עצמו פתח בה, עומדים

אנו ביתר שאת על אותה תכונה קוסמולוגית של גיתה, שנדמה שהיא אבדה לאדם בן-זמננו.

את האידיליה "הרמן ודורותיאה"⁶ כתב גיתה אחר נסיעתו לאיטליה. ובאמת אפשר למצוא בה באידיליה השפעת המסורת הקלאסית. היצירה כתובה במשקל ההקסאמטר; כל אחד מתשעת הפרקים קרוי על שם אחת המוזות. אלה הם סממנים חיצוניים; אך המורשת הקלאסית ניכרת גם בעצם הגישה לנושא: בתיאורים הפלאסטיים, ארוכי-הנשימה, בהבאת אמיתות כוללניות לחיזוק הסיפור הספציפי, בשלווה ובאמונה (החיצונית, לפחות) בסדר הטוב ובכללים המקובלים. כידוע, מבוסס סיפור העלייה על מעשה-שהיה; אולם ההבדל הרב בין הסיפור המציאותי לבין האפוס האידילי של גיתה מלמד אותנו הרבה על מהותה של היצירה. המקור הוא משנת 1732. באותה שנה פרץ סכסוך על רקע דתי בעיר זלצבורג, והפרוטסטנטים גורשו מן העיר. כאשר עברו המהגרים דרך העיר הקטנה אלט-מיל, מספר הכרוניסט, ראה אחד מבני המקום, בן משפחה אמידה, נערה מן הפליטים וביקש לשאתה לאשה. הוא חקר בין הזלצבורגיים אודותיה; וקיבל אינפורמציה חיובית באשר לאופיה והתנהגותה של הנערה, וכן בקשר לבית הוריה. מוצאה מבית טוב, אך בשל הדת נפרדה מן ההורים ועוזה את עיר מולדתה. לאחר שאסף פרטים מעודדים אלה, מצליח הבן (אם גם בקושי) להשיג את הסכמתו של אביו לבחירתו. הוא יוצא, איפוא, אל הפליטים ומבקש את הנערה לשרת בבית אביו. הנערה, המוכנה לקבל על עצמה משרת משרתת, מופתעת כמובן לטובה כאשר מתברר לה, בבית המשפחה, כי נועד לה כבוד גדול מזה. סוף טוב, הכל טוב: השניים מתארשים באופן רשמי — והנערה העניה כביכול מוציאה מבין שדיה ארנק ובו מאתים דוקאטים. אהבת אמת, כידוע, תמיד באה על שכרה.

הפך יוהאן וולפגאנג פון גיתה באנקדוטה והפך בה, והעלה בקולמוסו סיפור שונה מאוד באווירתו מן המוסר-השכל הפרוזאי והמחושבן הכלול במקור. מאתים הדוקאטים אינם מופיעים כלל ועיקר ב"הרמן ודורותיאה" — סבור המשורר, כי אושרו של הרמן שלם עם השגת דורותיאה הנערצה, ואין לו עוד צורך בחיזוק השמחה על-ידי סכום כסף. אגב, למרות שגיתה השמיט פרט פרוזאי זה מתוך מסכת לירית בעיקרה, לא הגיע לדרגת העדינות הרוחנית שדרשו ממנו המבקרים הספרותיים של התקופה. אלה מחו נמרצות על כך, שהופעתה הראשונה של דורותיאה בסיפור ובעיני הרמן היא בשעה שהנערה נוהגת בזוג שוורים רתום לקרון. כן גם נפגעה עדינותם הטבעית של המבקרים ושל הקוראים בשל העובדה, שדורותיאה

מטפלת ביולדת ובתינוק שהוא (שומו שמים!) — ערום, ללא בגדים. ויילהלם פון הומבולדט הגדול סבר שאין דורותיאה מתאימה לאידיאל הנשי, משום שעמדה על גפשה כנגד חיילים תוקפניים ואף הגנה על חלשים ממנה; כפי הנראה כל מה שהיה מותר לה, למסכנה, לפי כללי ההתנהגות הטובים, היה להתעלף ואחר כך לרחרח במי בושם.

מאתים הדוקאטים אינם הפרט היחיד, אשר שונה בגירסת גיתה. הרקע לנדידת הפליטים אצל גיתה הוא המהפכה הצרפתית (הנודדים באים מעבר לריין) אשר נישלה הרבה יותר אנשים ממקומם, מאשר המחלוקת הזלצ'בורגית קטנת-המימדים, והשלכותיה ההיסטוריות היו מקיפות הרבה יותר. הפרט של שכירת הנערה למשרתת ע"י העלם, והסיבוך הקל הנובע מכך כאשר זוג הצעירים מגיע הביתה וההורים מקבלים את הנערה לא כמשרתת אלא ככלה — מופיע בשתי הגירסאות; אולם המוטיבציה שונה לחלוטין. באנקדוטה הפרוזאית על מגורשי זלצבורג מבקש הצעיר לבחון את העלמה; ואילו בסיפורו הפיוטי של גיתה חושש הרמן שמא לא תיאות דורותיאה להיות אשתו; אומץ ליבו עוזב אותו לפני השאלה המכרעת; והוא מציע לה משרת משרתת על-מנת להרוויח זמן. כן מנצנצת בו המחשבה, כי אם בסופו של דבר דורותיאה תסרב לו, הרי שאם תהא משרתת בביתו יזכה, לפחות, לראותה יום יום.

בקיצור — אין המציאות מסוגלת להתחרות בשירה; והלוא אף קטני האמונה יסיימו, כי יצירתו של גיתה עולה פי כמה על אותו סיפור דל, אשר שימש השראה ראשונה למשורר. בכלל, לעיתים קרובות לא עולה המציאות בד-בבד עם הדימיון; הנה, מי לא מכיר את יצירת המופת "פאוסט", ולבבו של מי לא מתרכך למשמע גורלה הנורא של מרגריטה? ואילו עובדה הרבה פחות ידועה היא, שגיתה, בתפקידו כשר בממשלת וויימר, חרץ את פסק דינה של צעירה בשם קרול הנין, אשר רצחה את ילדה, — למוות. כמה משפטנים ביקשו לזכותה, אך קולו של גיתה הכריע לכף חובה. אכן, מה לאחת עלובה כמו קרולה הנין וליצירה נצחית כמו "פאוסט"?

העלילה האידילית של "הרמן ודורותיאה" מתרקמת על רקע סוער וטראגי. למעשה פועלים כאן שני כוחות מנוגדים, אשר מבליטים האחד את השני: הסדר הטוב כנגד האנדרלמוסיה, השלום כנגד המלחמה, הקיום המעוגן של אזרחים קטנים כנגד נדידתם של פליטים תלושים. מייד עם הפתיחה אנו פוגשים את הוריו של הרמן, המשוחחים ביניהם על הפליטים המסכנים, אשר עברו בקרבת המקום; על רוב אנשי העיר גברה סקרנותם והם יצאו לחזות במתרחש. הלוא כה אומר האב:

פה ממקומי לא אמושה, למען ראות את הסבל / של אנשים ישרים,
 עם צרורותיהם שנצולו, / מאדמת אבותם היפה שמעבר לרינוס /
 באו אלינו ודרך זה חבל ברוך רב השקט, / דרך זה גיא עתיר-
 פרי בעקמומיותו יהלכו: /

יש, כמובן, אירוניה לא מעטה בתיאור ריצתם של אנשי המקום
 לחזות בסבל הזולת. הסבל בא על האנשים שלא באשמתם: הם "אנשים
 ישרים". זרם הפליטים עומד בניגוד גמור לנוף הארץ, "חבל ברוך רב
 השקט". צריך לחשוב על כך, שגיתה מספר על מאורעות קרובים מאוד
 מבחינת הזמן: הרי הפליטים נמלטו מאדמתם בשל אימת המהפכה הצרפ-
 תית, ו"הרמן ודורותיאה" יצא לאור בסתו שנת 1797. אותה שעה עמדה
 אירופה המפוזרת על סף המלחמות הנפוליאוניות. הגורל המר שפגע
 באנשים מעברו השני של הריין, עלול היה לפגוע גם באלה היושבים בצד
 השני. ואכן לא גיתה ולא גיבורי יצירתו מתעלמים מן הסכנה. הלוא
 מסתיים הסיפור בדבריו של הרמן, אשר זכה בדורותיאה שלו. וכך אומר
 הרמן לבחירת לבבו:

לא בדאגה אהנה, לא בעצב אנצור את כל אלה, / כי אם בכוח
 ואומץ. ואם יאים צר הפעם / או בבאות — בידיך חגריני הושיטי
 הנשק. / את כי תשגיחי בבית פה, את אבותי כי תשמרי, / או
 קום אקום ומנגד אויב כן אתיצבה לבטח; / ואם כל הגבר כמוני
 כן יהי — וכוח מול כוח / כי יתקומם — ויכון השלום והשקט
 בארץ. /

כך, בנעימה אופטימית, מסתיימת האידיליה "הרמן ודורותיאה". הרמן
 אינו עיוור לגבי הסכנות המאיימות על ארצו. אולם הוא מאמין, כי גבר
 היוצא להגן על אשתו, על הוריו ועל אדמתו, — עתיד לנצח, בניגוד לזה
 היוצא למסע כיבושים זרים. ההרמוניה מתגברת על הדיסהרמוניה, ואין זה
 מתאים לרוח היצירה להדגיש יתר על המידה את היסודות הטראגיים
 שבאידיליה, כפי שמספר מבקרים נוהגים לעשות.

היצירה "הרמן ודורותיאה" תורגמה לעברית ע"י יוסף ליכטנבוים.
 זהו התרגום השני של האידיליה לשפה העברית; התרגום הראשון נעשה
 במאה ה-19. יוסף ליכטנבוים שמר בנוסח העברי על משקל ההכסאמטר
 של המקור. הוא השתמש בסגנון ארכאי במקצת, שהרי גם היצירה המקורית
 כתובה בסגנון קלאסי עתיק.

ספטמבר, 1967.

ה ע ר ו ת

1. J. W. v. Goethe : Faust, 1808 ; 1833.
2. J. W. v. Goethe : Wilhelm Meisters Lehrjahre, 1795.
Wilhelm Meisters Wanderjahre, 1821.
3. J. W. v. Goethe : Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand,
1773.
4. J. W. v. Goethe : Die Leiden des jungen Werthers, 1774
5. Thomas Mann : Lotte in Weimar, 1939.
6. J. W. v. Goethe : Hermann und Dorothea, 1798.